

Türk-İngiliz İlişkileri Ekseninde Şeyh Sait İsyanı

Ufuk Karakuş*

1925 yılının Şubat ayında Doğu Anadolu illerinde meydana gelen Şeyh Sait Ayaklanması hükümet güçleri tarafından ancak Nisan ayının ortalarında bastırabilmiştir. Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarında meydana gelen bu ayaklanma siyasal sonuçları açısından çok önemli bir yere sahiptir. Ne var ki Şeyh Sait Ayaklanması'nın değerlendirilmesi yakın tarihimizin siyasi ve sosyal nabzına göre defalarca şekillenmiş, farklı zümreler tarafından tarih çalışmalarının dikkat edilmesi gereken en önemli özelliği olan “yaşanılan olayların dönemin şartlarına göre değerlendirilmesi” hususu göz ardı edilmiştir. Çoğu zaman isyanın meydana geldiği dönemin hassasiyeti, kaleme alındığı dönemin şartları ile tutarlılık gösterememiş, ayaklanmanın temelini komplo teorileri ve hurafelere dayandırmaya kadar gitmiştir.

Şeyh Sait Ayaklanması'nın yaşandığı süreç incelendiğinde genç Türkiye Cumhuriyeti, tarihinin önemli kavşaklarından birinde bulunduğu görülmektedir. Halifeliğin kaldırılmasının üzerinden henüz bir yıl geçmemiş olması, İngiltere ile Türkiye arasındaki Musul kavgasının Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi, Hakkâri bölgesindeki Nesturi Ayaklanması'nın patlak vermesi, Sevr Antlaşması'nın Kürtler ile ilgili hükümlerinin tekrar hayat geçirilmesi için çalışan Âzâdi Cemiyeti'nin faaliyetleri ayaklanmanın konumunun belirlenmesi açısından önemlidir. Bu dinamiklerin şekillendirdiği ayaklanma hareketinin çıkış noktası araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır.

Mevcut literatürde Şeyh Sait Ayaklanması'nın; dini söylemleri kullanırken aslında İngilizlerin Musul meselesinde lehlerine karar çıkması için kışkırtıldığı, Türkiye'nin üniter yapısına zarar vererek Sevr'in Kürdistan hedefini gerçekleştirilmek istenmesi adına tertip edildiğine dair genel bir kanı hâkimdir. Metin Toker, Ergün Aybars, Uğur Mumcu ve Behçet Cemal gibi araştırmacılar isyanın çıkışında İngiliz rolü olduğunu savunmaktadırlar¹. Ancak Ömer Kürkçüoğlu'nun ayaklanmada İngiliz parmağı olduğuna dair iddialara karşı daha temkinli olduğu görülmektedir. Kürkçüoğlu, bu konuda İngiltere'nin kesin rolünü ortaya koyacak bir belgeye rastlayamadığını belirtmektedir².

* Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi.

¹ Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu “1918-1926”*, (Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2002), s.214.

² Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, (İmaj Yayınevi, Ankara, 2006), s. 377.

Diğer bir görüşe göre ayaklanmanın nedeni İngilizlerin kışkırtmaları değil tamamen Atatürk devrimlerine karşı bir tepki hareketi olduğu şeklindedir. Halifeliğin kaldırılması, Osmanlı Hanedanı'nın Türkiye dışına çıkarılması, Şer'iyye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması, şer'i mahkemelerin ilgası, medreselerin kapatılması ile dini yönden köklü değişikliklere gidilmiş ve isyanın temelindeki dini söylemlerinin oluşmasına neden olmuştur³. İsyanın temelindeki dini faktörler araştırmacıları ortak paydada toplamasına rağmen İngilizlerin ayaklanmadaki rolü noktasında ayrılmaktadırlar.

Musul meselesinin Lozan'da karara bağlanamamasının ardından, Irak sınırı ve Musul meselesi ikili ilişkilere bırakıldı. Ancak Haliç'te yapılan toplantılarda taraflar arasında uzlaşma sağlanamayınca konu Milletler Cemiyetine aktarıldı. Milletler Cemiyeti Konseyi'nce bölgede inceleme yapması için görevlendirilen komisyon, Bağdat'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry Dobbs'un gerilimi tırmandıran ve komisyonun raporunu etkilemeye çalışan bazı faaliyetleri gölgesinde 11 Şubat 1925 tarihinde çalışmalarına başladı. Komisyonun göreve başlamasından iki gün sonra 13 Şubat 1925'te Şeyh Sait Ayaklanması patlak verdi. Musul'da bulunan komisyon Şeyh Sait Ayaklanması'nın gölgesinde incelemelerini gerçekleştirdi. Ayaklanmanın ortaya çıkardığı durum, Musul Vilayeti'nin İngiliz himayesinde Irak'a bırakılması önerisinde komisyonu etkilemeye yeterli oldu. Ayaklanma ile birlikte Kürtlerin Türkler ile birlikte yaşamak istedikleri ve bu birliktelikten memnun oldukları iddialarına dayanan Türk tezine ağır bir darbe anlamı taşımaktadır.

Şeyh Sait Ayaklanması'nın çıkmasında bir çok etken önemli rol oynamıştır. Ancak bunların içerisinde *Kürt Teali Cemiyeti*'nin ardılı olan *Âzâdi* adlı örgütün çalışmaları etkili olmuştur. Tam adı *Kürdistan Özgürlük Derneği* olan örgüt gizli bir yapılanmaya sahiptir. Üyelerinin ağırlıklı olarak Osmanlı ordusu ile eski Hamidiye Alayları'nın subaylarından oluştuğu bilinmektedir⁴. Miralay Cibranlı Halit Bey örgütün kurulmasında ön ayak olmuştur. Hamidiye Alayları'nda görev almış olan Cibranlı Halit Bey, Lozan Antlaşması'ndan sonra bağımsız bir Kürt devleti kurmak için çalışmalarında başlamıştır. *Âzâdi* diğer bir önemli üyesi ise Bitlis milletvekili Yusuf Ziya'dır. Örgüt, 1924 yılından Erzurum'da bir yeraltı kongresi düzenleyerek, en geç Mayıs 1925 tarihine kadar ulusal çapta bir ayaklanma çıkarılması kararı almıştır⁵. Kürtler arasında ulusçuluk fikrini oluşturabilecek toplumsal bir yapılanma bulunmadığının farkında olan örgüt mensupları, amacına ulaşmak için din unsurunu

³ Altemur Kılıç, *Bölücülüğün Uzun Tarihi*, (Akasya Kitap, Ankara, 2009), s. 133.

⁴ Âzâdi Örgütü mensupları hakkında detaylı bilgi için Bkz. Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, (Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1992), s.131-132.

⁵ Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu "1918-1926"*, (Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2002), s. 213.

kullanmıştır⁶. Cibranlı Halit Bey ve Yusuf Ziya, Doğu Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunan, halkın üzerinde mutlak etkileri olan şeyh ve hocalar ile görüşerek dinin ve şeriatın kaldırılacağı yönünde propagandalar ile hükümet aleyhine kışkırtıyorlardı⁷. İrtibata geçilen şeyhlerden biride Palulu Nakşibendi Şeyhi Sait'ti.

1924 yılına ait bir İngiliz istihbarat raporunda, İngilizlerin Doğu Anadolu'da bir Kürt bağımsızlık hareketinin varlığından haberdar oldukları görülmektedir. Bu bilgiyi Nesturi ayaklanması sırasında Türk ordusundan kaçarak Irak'taki İngiliz yönetimine sığınan, beş yüzbaşı, altı teğmen⁸, iki çavuş ve onüç er'i sorgulayarak elde etmişlerdir⁹. Bağdat'taki İngiliz Yüksek Komiseri Dobbs, Türk ordusunda görev yapan, İngiliz casusu olduğu anlaşılan Arap kökenli bir subayın kaleme aldığı "*Türk Seferberliği*" ve "*Türkiye'deki Kürtlerin Durumu*" başlıklı raporunu 20 Şubat 1924 tarihinde Londra'ya göndermiştir¹⁰. Söz konusu raporda, İngilizlerin bölgedeki Seyit Taha ve benzeri Kürtler ile yeni ilişkiler kurmasını, Türklerin; İngilizlerin Kürtleri kendilerine karşı kışkırtacağı şeklinde algıladığını, bu nedenle bölgeye askeri yığınak yapmaya başladığından bahsediliyordu. "*Türkiye'deki Kürtlerin Durumu*" başlıklı raporda ise, Türkiye'deki Kürtler arasında çok yaygın bir bağımsızlık propagandasının sürdürülmekte olduğunu ve hareketin başını geçmişte Hamidiye Alayları'nda komutanlık yapmış olan Cibranlı Aşireti'nden Miralay Hamit Bey'in çektiği vurgulanıyordu. Türk Hükümeti'nin, onu göz altında tutmak için Erzurum'da edilgin bir göreve getirdiği¹¹, buna rağmen Halit Bey'in faaliyetlerine devam ettiği bildirilen raporda, Hasenan Aşireti'nden Kaymakam Halit Bey, Balki Aşireti'nden Hasan Ağa, Haydaran Aşireti'nden Şeyh Abdülrezzak ile Hüseyin Paşa oğlu Salih Bey ve bazı aşiret şeflerinin de onunla birlikte hareket ettikleri kaydediliyordu. Raporun yazarı, bu kişiler ve eylemleri Türk Hükümeti tarafından bilindiği ve izlendiği bildiriliyor. Bu nedenle hükümete karşı pasif direnişte

⁶ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu*, (Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003), s. 469.

⁷ M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, (Kamer Yayınları, İstanbul, 1998), s. 181.

⁸ Türk ordusundan firar eden teğmenlerden biri olan Ali Rıza, Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey'in kardeşidir. Ali Rıza, Nesturi ayaklanmasını bastırtmakla görevli Beytüşşebap grubunda görevli 18. Alay komutanının emir subayıdır. Ali Rıza ve Yüzbaşı İhsan Nuri birliklerinden kaçmışlardır. Kaçarlarken beraberinde 10 otomatik silah ve 380 tüfek götürmüşlerdir. Bu subaylar ile birlikte 380 er de kaçmıştır. Kardeşi Ali Rıza ile Yusuf Ziya Bey'in aralarındaki telgrafların şifreleri çözülmüş, Yusuf Ziya Bey'in Âzadi örgütü ile bağlantısı deşifre olmuştur. Bkz. Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, (Tekin Yayınevi, 12.Basım, İstanbul, 1994), s. 62.

⁹ Kaymaz, *a.g.e.*, s. 470.

¹⁰ *Gös. yer.*

¹¹ Cibranlı Halit Bey'in Kürtçülük fikri doğrultusunda yaptığı hareketler kolordu tarafından şüpheli görülmüş, bölgedeki aşiretler ile bağımlı kesmek için Erzurum'a çağrılmış. Miralaylık rütbesi kalak koşulu ile Kolordu divanı muhasebat komisyon reisliği göreviyle Erzurum'da alıkonulmuştur. Bkz. Fırat, *a.g.e.*, s.187

buldukları, eğer dış yardım bulunabilirse hareketin Türkiye'ye karşı ayaklanmaya hazır oldukları aktarılıyordu¹².

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği baş çevirmeni Andrew Ryan'ın 31 Mayıs 1924 tarihli gizli raporu Kürt bağımsızlık hareketi ile ilgili Dobbs'un raporu ile örtüşüyordu. Seyit Abdülkadir'den aldığı mesaj hakkında sunulan raporda; Seyit Abdülkadir'in Doğu Anadolu'da örgütlenen Kürt komitelerinin İngilizlerin desteğini talep ettikleri, bu nedenle kendilerine yol gösterecek bir yetkili ile görüşmelerinin sağlanmasını istiyordu. Ayrıca Türk Hükümeti'nin kendisinden şüphelendiğini ama çok dikkatli davrandığı için yakın takibe alınmadığını da ekliyordu. Ryan'a göre Abdülkadir'in asıl beklentisi İngiliz koruması altında bağımsız bir Kürt devleti kurulmasıydı. Ryan bu mesaja sözlü olarak, Musul Vilayeti'nin kuzey ve kuzey batısında yaşayan Kürtler ile ilgilenmediklerini ve onların İngiltere'den destek beklemelerine yol açacak biçimde yöreklendirmelerinin söz konusu olamayacağını bildiriyordu¹³.

Ancak Bağdat'taki Yüksek Komiser Dobbs'un bu durum ile ilgili düşünceleri farklıydı. 8 Temmuz 1924 tarihli raporda, Dobbs, kendisine ulaşan raporlarda Van ve Şemdinli bölgelerindeki Kürtlerin küçük bir teşvikle ayaklanmaya hazır olduklarını yinelerken, bölgedeki Kürt ulusal örgütlerinin yönlendirilmesi durumunda ayaklanmanın Erzurum ve Bitlis'e kadar yayılabileceğini öngörüyordu. Dobbs'a göre Türk Hükümeti de bu durumun farkındaydı ve gelişmelerden endişe duyuyordu. Bu durumdan yararlanarak Türklerin Irak sınırındaki askeri hareketlerine son vermeleri yönünde uyarılmalıydılar. Eğer uyarıyı dikkate almazlarsa, sınırda bulunan ve tam anlamıyla denetlemeyen bazı Kürt unsurlarının Van ve Şemdinli'deki Kürtleri tahrik etmelerinin engellenemeyeceği Türk Hükümetine anlatılmalıydı¹⁴.

Konudan haberdar olan İstanbul Büyükelçiliği işgüderi Handerson, Abdülkadir'in isteklerini, İngiliz yetkilileri ile görüşme talebini Dışişleri bakanı Mc Donald'a 23 Temmuz 1924 tarihinde bildirmiştir. Dobbs'un aksine, Seyit Abdülkadir'in isteklerinin kabul edilmemesi gerektiğini ve edilmediğini bildiriyordu¹⁵.

Türkiye dışında eylemlerini sürdüren ayrılıkçı görüşlere sahip kimi kişi ve kuruluşlar İngilterenin desteğini almak için ellerinden geleni yapıyorlardı. İngiltere'nin Milletler

¹² Kaymaz, *a.g.e.*, s. 471.

¹³ Kaymaz, *a.g.e.*, s. 472.

¹⁴ Kaymaz, *a.g.e.*, s. 473.

¹⁵ Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük II, 1924-1999*, (Bilgi Kitapevi, 3 Baskı, İstanbul, 2011), s. 125.

Cemiyeti delegasyonuna gönderilen 10 Kasım 1924 tarihli Halil Bedirhan imzalı mesajda, Türkler ile Kürtlerin hiçbir ortak noktalarının bulunmadığını, şayet bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurulursa Ermeni, Keldani ve diğer komşuları ile birlikte Yakın Doğu'da barış ve gelişme ortamı oluşturabileceklerini savunuyorlardı. Hemen ardından Kürt Birliği adına Beyrut'tan Bağdat'a bir destek mesajı gönderilmişti. Mesajda, Kürtlerin Irak yönetimi altında yaşamaktan mutlu oldukları ileri sürülüyor, Türk Hükümeti'nin Musul üzerindeki savları protesto ediliyordu. Ancak Londra ve Bağdat bu başvuruları pek fazla ciddiye almadıkları görülüyordu¹⁶.

İngiliz istihbarat raporlarında da belirtildiği üzere Türk Hükümeti'nin Âzâdi örgütünün çalışmaları hakkında bilgi sahibi oldukları görülmektedir. Çapakçur Merkez ilkokul Başöğretmeni Mehmet Zeki Bey ve Eski Genç Milletvekili Hamdi Bey 1924 yılı içerisinde birçok defa bölgede Kürtçülük faaliyetlerinin yapıldığını valilik ve İçişleri Bakanlığına bildirerek Hükümeti uyarışlardır¹⁷. Hamdi Bey'in 17 Haziran 1924 tarihli telgrafında, Cibranlı Halit Bey ve arkadaşlarının Van çevresindeki Kürt Simko ile haberleştiğini, Bitlis, Muş, Genç çevresinde bağımsızlık için örgütlendiklerini bildiriyordu¹⁸. Hamdi Bey'in bu ihbarı aslında Dobbs'un verdiği rapor ile örtüşmekteydi. Ancak bu ihbarlar yerel yöneticiler tarafından gerektiği şekilde değerlendirilmediyse de, bazı önlemler alınmasını da sağlamıştır. Nesturi Ayaklanması sırasında yaşanan firar olayı ile ilgili takibatta Âzâdi örgütü ile ilgili bilgilere ulaşılmış, Cibranlı Binbaşı Kasım Bey'in Ekim 1924 yılında Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı özel görüşmede Yusuf Ziya ve Cibranlı Halit Bey'in faaliyetlerini ihbar etmiştir. Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa, Yusuf Ziya, Cibranlı Halit Bey ve arkadaşlarının yakalanmalarını emretmiştir¹⁹. 10 Aralık'ta Yusuf Ziya, 20 Aralık 1924'de Cibranlı Halit yakalanarak Bitlis cezaevine gönderilmişlerdir. Böylece hareket askeri ve idari yöneticilerinden yoksun kalmıştır. Yusuf Ziya ve Cibranlı Halit'in girişimleri ile örgüte katılan Şeyh Sait ifadesi alınması için Hınıs'a götürülmüş, buradaki ifadesinde Cibranlı Halit ve Yusuf Ziya ile işbirliği yapmadığını, Yusuf Ziya'nın kendisinden istediği ödünç parayı vermediği için iftira attığını söylemiştir. Hınıs Kaymakamı Maksım Bey, Erzurum iline yazdığı telgraf ile şeyhin doksan yaşında bir piri fani olduğunu bildirip, kendisini serbest bırakmıştır²⁰.

¹⁶ Kaymaz, *a.g.e.*, s. 473.

¹⁷ Mumcu, *a.g.e.*, s. 65-66.

¹⁸ *Gös. yer.*

¹⁹ Fırat, *a.g.e.*, s. 195.

²⁰ Fırat, *a.g.e.*, s. 198

Âzâdi Cemiyeti'nin yöneticileri 1924 yılında düzenledikleri Erzurum toplantısında 1925 Mayıs'ına kadar ulusal çapta bir ayaklanma çıkarılmasını ve her türlü desteğin alınmasını kararlaştırmışlardı. Ancak planların Türk Hükümeti tarafından anlaşılması üzerine Cibranlı Halit ve Yusuf Ziya tutuklanarak Diyarbakır cezaevine götürüldüler. Örgütün lider kadrosunun tutuklanması ile planlar değişmiş, Cibranlı Halit, Şeyh Sait'e gönderdi haberde ayaklanmanın başına geçmesini istemiştir. Bu gelişme üzerine Şeyh Sait, Şuşar'ın Gökoğlan bucağının Kırıkhan köyünde aşiret reisler ile 4 Ocak 1925 günü bir toplantı düzenlediler, toplantıya İstanbul'a giderek Seyit Abdülkadir ile görüşen, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'da katıldı²¹. Bu toplantıdan sonra Şeyh Sait, nüfuzu altındaki ve daha önce ziyaret etikleri aşiretlere ulaşılması için Şeyh Şerif'e mektup göndermiş ve ayaklanma için hazırlıklara hız vermiştir²².

Ayaklanma, 13 Ekim 1925 tarihinde Şeyh Sait'in Piran'da bulunduğu sırada yanında bulunan iki kanun kaçağının jandarma birliğine teslim alınmak istemesi ve bu kaçakların jandarmaya mukavemeti ile başlamıştır. Ayaklanma hızlı bir şekilde yayılmaya başlamış, bölgedeki askeri güçlerin yetersiz kalması ile Darahini (Genç), Hani, Lice ayaklanmacıların eline geçmiştir. Şeyh Sait, ayaklanma planını üç koldan uygulamaya koydu. Çapakçur (Bingöl), Muş ve Diyarbakır olmak üzere üç cephe oluşturuldu ve Şeyhin kendisi Diyarbakır cephesinin komutalığını üstlendi. Bölgedeki askeri gücün ayaklanmanın kapsamı karşısında yetersiz kalmasıyla, Hükümet 24 Şubat 1925 günü kısmi seferberlik kararı aldı. Aynı günün sonunda TBMM genel kurulundan Muş, Ergani, Dersim, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari ve Malatya illeri ile Erzurum'a bağlı Kiğı ve Hınıs ilçelerinde bir ay süre ile sıkı yönetim ilan etti. Kararın ertesi günü ise Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle, "*dince kutsal sayılan kavramları kullanarak örgüt kurma suçunu vatana ihanet*" olarak tanımlayan Adalet Bakanlığı önerisi TBMM tarafından kabul edildi²³.

Ayaklanmanın şiddetinin arttığı sırada, Ankara'da da tansiyon yükselmiş, Halk Partisini grup toplantısında ayaklanmaya karşı tutumu ile eleştiri yağmuruna tutulan Fethi Bey, kısa bir süre sonra istifasını sunmuştur. Vakit kaybetmeden meclisten güvenoyu alan

²¹ Mumcu, *a.g.e.*, s. 63.

²² Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya (Örgeevren) Bey, Şeyh Sait Ayaklanması'nın hazırlıksız bir tepki hareketi olduğu iddiasına bu mektupla karşı çıkıyor. Bu mektupta adı geçen mahalle ve köylerin hazırlanmasını, "*kiğı*" diye bahsettiği emanetlerin ise ayaklanmada kullanılacak silah ve cephane olduğunu belirtiyor. Mektup ile Şeyh Şerif'e, kendisi Piran'a geçene kadar sakin sakin oturulmasını istediğinden bahsediyor. Bkz. Ahmet Süreyya Örgeevren, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, (Temel Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2007), s. 20.

²³ Kaymaz, *a.g.e.*, s. 478.

İsmet Paşa, kriz döneminin Başbakanı olacak ve ertesi günü *Takrir-i Sükûn Kanunu* kabul edildi. 7 Mart 1925'te ise Şark İstiklal Mahkemesi üyeleri seçildi.

Ankara'da hareketli zamanlar yaşanırken isyan bölgesinde de çok önemli gelişmeler oluyordu. Ayaklanma en önemli aşamasına gelmiş, üç koldan Diyarbakır'a saldırdılar ancak başarılı olmamışlardır. Fakat Diyarbakır'ı alamayan ayaklanmacılar, Varto, Malazgirt ve Bulanık'ı ele geçirerek en geniş alana yayılmışlardır. Ancak bundan sonra hareket hız kesecek ve elde ettikleri yerleri koruma yoluna gitmişlerdir.

Ankara'daki hükümet değişikliğinden sonra ayaklanmaya karşı daha sert bir tutum sergileyen İsmet Paşa, bölgeye yeterli askeri yığınak yaptıktan sonra tenkil hareketini başlattı. Bölgeye gönderilen Türk ordusu, sırasıyla Varto, Piran (Dicle), Maden, Lice, Kulp, Çapakçur (Bingöl), Darahini ve Genç alındı. Ayaklanmanın başını çeken Hasenalı Halit ve Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza, hükümet güçleri karşısında tutunamayacaklarını anlayınca, İran'a geçerek Simko'ya katıldılar²⁴. Şeyh Sait ise, 15 Nisan 1925 tarihinde, Cibranlı Binbaşı Kasım Bey²⁵ tarafından yakalanarak hükümet güçlerine teslim edilmiş ve ayaklanma Şeyh Sait'in yakalanmasıyla son bulmuştur.

Örgütün İstanbul kolunda bulunan Seyit Abdülkadir ise İngilizlerin desteğini almak için çalışmalarına devam ediyordu. Seyit Abdülkadir'in en yakın adamlarından Palulu Kör Sadi İngiliz İstihbarat Memuru olarak tanıştığı Türk polis memuru Celal Bey sayesinde bir İngiliz temsilcisi ile temasa geçecekleri hevesine kapılmıştır. Seyit Abdülkadir'in görüşmeler için tam yetki verdiği Palulu Kör Sadi, İngiltere Hariciye Nezareti Umur-u Şarkiye Müdürü Mr. Templen, yani Türk polis memuru Nizamettin ile yaptığı görüşmeler ile örgüt ve faaliyetleri hakkında çok önemli bilgiler veriyordu²⁶. Mr. Templen'in isteği üzerine Seyit Abdülkadir ile bir görüşme ayarlandı. Seyit Abdülkadir'in yalısında yapılan bu görüşmeler sonunda uzlaşmaya varılan noktalar şunlardı: 1) İngiltere bir Kürt emirliği kurulmasını destekleyecek; 2) 1925 yılında başlayacak olan ayaklanmanın ilk hedefi Diyarbakır'ın ele geçirilmesi ve Musul sınırında İngilizler ile bağlantı kurulması; 3) oluşturulacak Kürt emirliğine Akdeniz'de çıkış sağlanacak; 4) Emirliğin başına Seyit Abdülkadir getirilecek; 5)

²⁴ Behcet Cemal, *Şeyh Sait İsyanı*, (Sel Yayınları, İstanbul, 1955), s. 65-75.

²⁵ Cibranlı Kasım Bey, Şeyh Sait'in bacanağıdır. İsyân hareketinde Şeyh Sait'in yanında yer almış, ancak hükümete isyan hareketi ile ilgili bilgi sızdırmıştı. Şeyh Sait yakalanacaklarını anlayınca Varto'nun güneyinden Dirik yöresinde Abdurrahman Paşa köprüsünden Bulnank bölgesinden İran'a geçmek ister. Binbaşı Kasım ise teslim olmak istemiştir. Bunun üzerine Kasım Bey, Osman Paşa'ya gönderdiği gizli mektupta teslim olacaklarını bildirmiştir. Binbaşı Kasım, 1924 Ekim ayından beri hükümet ile haberleşmektedir. Kendisi Cibranlı Halit ve Yusuf Ziya Bey'in faaliyetlerini hükümete bildirmiştir. Bkz. Mumcu, *a.g.e.*, s. 102-103.

²⁶ Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı*, (Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1998), s. 62-63.

İngiltere, Diyarbakır alınıp, Musul Vilayeti sınırına ulaştığında verilmek üzere ayaklanmacılara silah, cephane ve para sağlanacak²⁷. Ayrıca ayaklanmanın ilerleyen aşamalarında, Seyit Abdülkadir'in yönergesiyle İstanbul'daki Kürtlerinde harekete geçmesi, hareketin, Adana, Bursa, İzmir gibi merkezleri içine alacak şekilde tüm Batı Anadolu'da yaygınlaştırılması, böylece iki ateş arasında kalacak olan Ankara'daki cumhuriyet rejiminin yıkılması ve Vahdettin'in İstanbul'a gelerek yeniden tahta çıkması öngörülüyordu²⁸. Bu görüşmelerden sonra durumun Mr. Templen tarafından, yani Nizamettin Bey tarafından Polis Müdürü Ekrem Bey'e bildirmiş, İçişleri Bakanlığı ise Şeyh Sait'in yakalandığı gün, 15 Nisan 1925 tarihinde Seyit Abdülkadir ve Palulu Kör Sadi tutuklayarak Diyarbakır'a göndermiştir.

Âzâdi'nin daha önce tutuklanarak, Divan-ı Harbe sevk edilen kurucu kadrosu, Cibranlı Halit Bey, Yusuf Ziya ve diğer üyeleri 14 Nisan 1925 tarihinde Bitlis'te kurşuna dizilerek infaz edildiler. İstanbul'da yakalanarak Diyarbakır'a getirilen Seyit Abdülkadir ve çevresinin yargılanmasına 14 Mayıs'ta başlandı. On gün süren duruşmaların sonunda idama mahkûm edilen Seyit Abdülkadir ve Palulu Kör Sadi'nin de içinde bulunduğu altı kişi 27 Mayıs günü idam edildiler. Şeyh Sait ve ayaklanmaya katılanların duruşması ise 21 Mayıs'ta başladı. Mahkeme heyeti ayaklanmacılar hakkındaki kararını 28 Haziran'da açıkladı. Bu karara göre Şeyh Sait ile birlikte 46 kişi idam cezasına çarptırıldı. Cezaları ise karardan bir gün sonra, 29 Haziran 1925'te Diyarbakır'da infaz edildi²⁹.

Şeyh Sait Ayaklanması'nın çıkışında iç dinamiklerin mi yoksa dış dinamiklerin mi etkili olduğu bugün hala tartışılan bir konu olmuştur. Ayaklanmanın çıkış noktasında iç dinamiklerin etkisi genel itibariyle herkes tarafından kabul görürken, araştırmacıların kesin olarak uzlaşmaya varamadıkları konu, İngiltere'nin bu ayaklanma olayının neresinde olduğu sorunudur. İngiltere, bu ayaklanmanın karşısında mı? Yanında mı? Ya da tarafsız mı?

Söylemlerini tamamıyla Türkiye ve Mustafa Kemal karşıtlığı üzerine kuran bazı Kürtçü yazarlar, İngiltere'nin ayaklanmanın yanında olmak bir yana, bastırılması için Türk Hükümetine yardım ettiğini savunmaktadır. İsmail Beşikçi'ye göre doğu Kürdistan'daki ayaklanmaların tamamı hep İngiltere desteği ile bastırılmıştır. Bir başka yazar M. Ciwan'a göre, Şeyh Sait Ayaklanması'nın İngiliz desteği ile çıkarılmış olması iddiası tamamıyla yalan

²⁷ Nurer Uğurlu, *Kürt Milliyetçiliği, Kürtler ve Şeyh Sait İsyanı*, (Örgün Yayınevi, 2. Basım, İstanbul, 2009), s.301-302.

²⁸ Toker, *a.g.e.*, s. 69.

²⁹ Cemal, *a.g.e.*, s. 94-117.

ve demagojidir³⁰. Cihat Kar ise olaya farklı bir bakış açısı ile yaklaşarak, öncelikle ayaklanmanın Kürtlük ile bir ilgisi olmadığını ve tamamıyla Zaza direniş olduğunu, dini anlamda yapılan inkılaplara tepki olarak, Âzâdi cemiyetinden bağımsız bir şekilde meydana geldiğini dolayısıyla İngilizlerin en ufak bir kışkırtması söz konusu olmadığını belirtmektedir³¹.

İkinci bir yazar gurubuna göre, İngiltere ayaklanmayı doğrudan kışkırtmamış, yalnızca çıktıktan sonra onu izlemekle ve sonuçlarından yararlanmak ile yetinmiştir. Mete Tunçay; İngilizler, dinsel yönden halifeliği geri getirmek ve Kürdistan bağımsızlığını kazanmak isteyen bir ayaklanmayı desteklememiştir. Bu ayaklanma İmparatorluk sınırları içerisindeki Müslümanlar düşünüldüğünde İngiltere için tehlikeli bulunmuştur. Ayrıca bağımsız Kürt devleti fikri, İngiliz himayesindeki Kürtlere sıçraması ihtimali göz önünde bulundurulmuştur. Fakat Musul meselesinde de işlerine fazlası ile yaramıştır³².

Ömer Kürkçüoğlu, ayaklanmanın tam da Musul sorunun en kritik kavşağında ortaya çıkmasının bir tesadüf olup olmadığını sorgulamaktadır. İngiltere'nin, Türk Hükümeti'nin Musul hakkındaki tezini zayıflatacak bir gelişmeyi desteklemesi için yeterli nedeni vardır. Kürkçüoğlu, her ne kadar, olayda İngiltere'nin rolünün bulunduğunu kanıtlayacak bir belgeye rastlanmadıysa da, bu ülkenin Kurtuluş Savaşı yıllarında Kürtleri Türklere karşı kışkırtmaya çalıştığı gerçeğinden hareketle, aynı şeyi tekrar yapmış olabileceği ihtimali üzerine duruyor. Türkiye'yi parçalamak, ya da kendisinden uzaklaştırarak Sovyetler Birliği'nin yanına geçmesini sağlamak elbette ki İngiliz politikasına aykırıdır. Dolayısıyla ayaklanmanın başarılı olmasını, bağımsız bir Kürt Devleti kurulmasını istemeyeceği açıktır. Ancak İngiltere kendisine Musul meselesinde avantaj getirecek sınırlı bir ayaklanmanın gerçekleşmesi için en azından Kürtlere umut vermiş olabileceği ihtimalini gözler önünde bulundurmuştur³³. Baskın Oran'ın ayaklanmadaki İngiliz rolü üzerine düşüncesi ise, Orta Doğu petroleri konusunda hassas İngiltere'nin, Musul sorununu yakından etkileyecek bir olayı kendi amacı için kullanmaya hiç çabalamamış olmasını hiçte mantıklı bulmadığını belirtmektedir³⁴. Yabancı

³⁰ Kaymaz, *a.g.e.*, s. 481.

³¹ Cihat Kar, "80. Yılında Şeyh Said Ayaklanması ve Gerçekler", <http://www.zazaki-institut.de/peseroki/cime/CIME7.pdf>

³² Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, (Yurt Yayınları, Ankara, 1981), s. 130-131.

³³ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 310-314.

³⁴ Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, (Dost Kitabevi Yayınları, 1. Basım, Ankara, 1988), s. 168.

yazarlardan, Martin Van Bruinessen ve Wadie Jwaideh, ayaklanmanın İngiliz kışkırtması sonucu çıktığı savını kanıtlayacak somut bir kanıtın olmadığını yinelemektedirler³⁵.

Ayaklanmadaki İngiliz etkisi ile ilgili çarpıcı bir belge ise 3 Mart 1925 tarihinde Dr.H. Stürmer tarafından Berlin’de kaleme alınan Komintern raporudur. *Kürdistan’daki Ayaklanma*” başlıklı raporda, ayaklanma etrafıca ele alındıktan sonra, ayaklanmada bariz bir İngiliz desteği olduğuna kanıt bulunamadığını, ancak ayaklanmacıların planlı bir şekilde hazırlanmaları ve iyi derecede silahlanmış olmalarının Türk basını tarafından haklı olarak yabancı tesirinden şüphelenildiğini dile getiriyor. İngiltere için ayaklanmanın başarılı olup olmamasının bir önem taşımadığı, onlar için asıl önemli olan Türk karşıtı ayrılıkçı bir silahlı hareketin varlığıdır. Musul sorununu Kürt-Nesturi-Keldani odaklı çözülmesi gerektiğini savunan İngiltere’nin eline önemli bir koz geçmiş ve bu kozu Musul meselesinin görüşüleceği Cenevre konferansında kullanacağı Stürmer’in raporunun dikkat çekici kısmıdır³⁶.

Şeyh Sait Ayaklanması’nda İngilizlerin rolü olmadığını düşünen grubun, bir diğer dayanak noktası ise; bu tür bir ayaklanmanın İngiltere’nin işene yaramayacağı aksine zararına olduğu tezidir. Çünkü eğer, İngilizlerin kışkırtması ile çıkarılan bir Kürt ayaklanması, başarıya ulaşırsa, bu hem Musul Vilayetinde yaşayan Kürtlerin benzer eğilim sergilemelerine, hem de Türkiye’nin Batı’dan uzaklaşıp sovyetler birliğine yönelmesine, belki hemde Hilafet’in geri gelmesine neden olurdu ki bunların hiçbiri İngiltere’nin hoşuna gidecek bir durum değildi. Ancak bu varsayımların hepsi Türkiye’de çıkarılacak ayaklanmanın başarısı üzerine kurulmuştur. Bu tür ayaklanmanın başarısız olması, durumunda, sözü edilen sakıncaların hiç birinin ortaya çıkmayacağı, buna karşılık Türkiye’nin uluslar arası saygınlığının önemli ölçüde sarsılacağı ve Musul sorunun kendi yararına çözülmesi konusunda İngiltere’nin en büyük avantajı kazanacağı göz ardı edilmemelidir.

Ayaklanmanın çıkış noktası hakkındaki son görüş ise, kesinlikle İngiliz kışkırtmaları sonucu gerçekleştiğini savunanlara aittir. Türk Hükümeti ve basını çevresinde kabul gören ve resmi tarih yazımında kullanılan görüş bu kanıdadır. Ayaklanmada İngilizlerin bir biçimde rolü olduğunu düşünen araştırmacıları bu fikre yönlendiren bazı gerekçeler öne sürmektedirler. Bu gerekçelerden öne çıkanı ise, İngilizlerin Mondros’tan hemen sonra

³⁵ Kaymaz, a.g.e., s. 482.

³⁶ Işıl Turan, “Komintern Belgelerinde Şeyh Sait İsyanı ve Ankara’daki Kabine Değişikliği”, (Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, sayı 11, İstanbul, 2007), s.186-187.

güneydoğu Anadolu'yu içine alan bağımsız bir Kürt devleti kurmak için çalışmaları ve Kürtleri Türklere karşı her fırsatta kışkırtmaya çalışmaları olarak gösterilebilir. Sevr Barış Antlaşması'nın siyasi hükümlerinde yer alan bağımsız Kürt devleti fikrinden, kısa sürede İngilizlerin vazgeçemeyeceği düşüncesi en önemli dayanak noktalarındandır. Bu nedenle İngilizler ayrılıkçı Kürt grupları ile ilişki içerisindedir.

Milletler Cemiyeti Konseyi'nce atanmış olan Musul İnceleme Komisyonu'nun, çalışmalarını sürdürdüğü bir anda, Türkiye'nin Musul tezine ve uluslararası konumuna zarar veren bir ayaklanmanın aynı anda çıkmasının rastlantı olmayacağı düşüncesi, İngilizlerin ayaklanmada rolü olduğunu düşünenlerin önemli dayanaklarındandır. Ayrıca, Türk Hükümeti'nin ayaklanmaya müdahale etmek için, Ankara Antlaşması ile kullanım hakkına sahip olduğu Bağdat demiryolunun Suriye'den geçen kısmından bölgeye asker sevk etmek istemesi, İngilizlerin girişimi ile engellenmesi³⁷, ayaklanmanın mimarı oldukları şeklinde yorumlanmıştır.

Ayaklanmada İngilizlerin parmağı olmadığı, bu konuyu ispatlayacak bir belge bulunmadığı iddialarına karşı, İngilizlerin ayaklanmanın çıkmasında etkili olduklarının belgesi olarak değerlendirilen, Londra'dan Diyarbakır Postanesine, "*Kürdistan Kraliyeti Harbiye Nezareti*" adına gönderilen İngiliz silah fabrikalarının katalogları gönderilmiştir. Birçok araştırmacı bu belgenin İngilizlerin olaya doğrudan müdahil olduklarının kanıtı olarak algılamakta, Mete Tunçay; Diyarbakır'a gelen kataloglarının, İngiliz Hükümeti'nin resmi politikasının bu yöne olduğunu ispatlamaya yeterli olmadığını, kapitalist dünyada, özel girişimin elinde bulunan uluslar arası silah ticaretinin hükümetlerin denetimi altına sokulması çabalarının daha çok yeni olduğunu vurgulamaktadır³⁸.

Ayaklanmanın İngilizlerin kışkırtması sonucu çıkmış olabileceğini düşünen dönemin gazetelerinin de bu fikrin yayılmasında etkisi olmuştur. Tamda Musul meselesinin görüşüldüğü bir anda böyle bir hadisenin meydana gelmesine "*Musul petroleri ile mi*

³⁷ Ankara Antlaşması gereği Türkiye esasen sahibi bulunduğu bu demiryolu hattı üzerinden asker nakletme hakkının muhafaza etmiştir. Bu nedenle Fransız yönetiminden izin almak değil, asker nakledildiğini bildirmesi gereklidir. Türk hükümeti ayaklanmanın patlak vermesi üzerine Fransız Hükümeti ile temasa geçmiş ve askeri sevkiyat hakkında bilgi vermiştir. Ancak İngilizler derhal olaya müdahale ederek, Paris'teki İngiliz Büyük Elçisi Quaid' Opsay'dan durum hakkında bilgi istemiştir. Bkz. Cemal, *a.g.e.*, s. 49.

³⁸ Tunçay, *a.g.e.*, s. 130. Ayrıca Uğur Mumcu Mete Tunçay'ın ifadesini bir genelleme olarak kabul ederek tarih çalışmalarında genellemeler ile savların oluşturulamayacağını belirtmiştir. Mumcu'ya göre, o dönemlerde silah ticareti Muğlalı bir Rum olan Sir Vasil Zaharoff'un elinde olduğunu ve İngiliz hükümeti ile çok içli-dışlı bir ilişkiye sahip olduğunu belirtiyor. İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Fransız Başbakanı ile Clemenceau'nun yakın arkadaşı olduğunu ve İngilizlerin "*Sir*" , Fransızların ise, "*Legion d'honneur*" unvanları ile onurlandırıldığından bahsediyor. Mumcu'ya göre hükümetten habersiz böyle bir girişimin olamayacağını ekliyor. Bkz. Mumcu, *a.g.e.*, s. 216. Dn. 205.

tutuşturuldu?” sorusu ile cevap arayan Türk basını, doğrudan veya dolaylı olarak dış güçlerin etkisini ima ediyordu³⁹. *Tanin* ve *Tevhid-i Efkar* gazetelerinin 24 Şubat 1925 tarihli sayılarında, Şeyh Sait’in bildirimlerinin İngiliz uçakları tarafından atıldığı bildirilmiştir. Diğer neredeyse tüm gazeteler de ayaklanmada İngiliz parmağı olduğunu ya açıkça ya da belli bir kuşku payı ile dile getirmiştir⁴⁰.

Ayaklanmada İngilizlerin herhangi bir etkisi olmadığını düşünenlerin temel dayanak noktası, bu ilişkiyi ispatlayabilecek bir kanıtın, belgenin olmamasıdır. Gerçekte ortada somut bir kanıt yoktur. Aksine, başta Büyükelçi R. Lindsay olmak üzere Türkiye’deki İngiliz diplomatlarının Londra ile olan yazışmalarına bakılır, bu yazışmalar ile İngiltere’nin tutumu izlenirse, İngiltere’nin bu ayaklanmanın dışında hatta karşısında olduğu düşünülebilir. Hatta ayaklanma öncesinde İstanbul’daki Kürt ayrılıkçıların İngilizler ile sürekli temasa geçme çabaları İngiltere tarafından ısrarla reddedilmiştir⁴¹. Ayaklanma başladıktan sonraki Türk basınının genelinde görülen tepkiden rahatsızlık duyan Lindsay, Türk makamları nezdinde bu iddiayı kesin bir dil ile yalanlamıştır. Ayrıca ayaklanmanın İngiltere’nin çıkarlarına hizmet etmediğini, Ankara’ya kadar gelerek bizzat İsmet Paşa’ya anlatmıştır⁴².

Öte yandan, Türk kamuoyunda ayaklanmadaki İngiliz rolü tartışılırken, Londra bu duruma farklı bir bakış açısı getirmiştir. Şöyle ki, Londra, Şeyh Sait İsyanı’nın doğrudan doğruya Türkiye tarafından planlanmış olabileceği ihtimalini gündeme taşımıştır. 4 Mart 1925 tarihli Dışişleri raporunda; asilerin elebaşlarının, sınırı aşip “*kardeşlerini kurtarmak üzere*” Musul’a girmelerini ve daha sonra bütün bu bölgeyi Türkiye’ye teslim edilmesini sağlamak isteyeceği ihtimali üzerine duruyor. Ayrıca, Irak Kürtlerinin Türkiye’de başarılı bir ayaklanmayı gerekçe yapıp, Türkiye Kürtleri ile birleştiklerini ilan etmeleri gibi bir plana sahip olabilir. Son olarak ise, Türk Hükümeti’nin ayaklanmayı bahane edip, Irak sınırına askeri yığınak yapmak istedikleri bu yüzden ayaklanmayı bizzat hükümetin çıkardığı İngilizlerin iddialarının arasındadır⁴³.

³⁹ Tahir Kodal, *Paylaşılmayan Toprak, Türk Basınına Göre(1923-1926) Musul Meselesi*, (Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005), s. 299.

⁴⁰ *Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye, Vakit, Tanin* gibi gazeteler ayaklanmada İngilizlerin parmağı olduğunu ifade ederken, yalnızca *Vatan* gazetesi ayaklanmanın nedeni olarak Hükümetin yanlış politikalarını göstermiştir. Gazete ayaklanmanın tam Musul Komisyonu’nun çalışmalarını sürdürürken çıkmış olmasını kuşku bir durum olarak kabul ederken, olayda İngiliz parmağı bulunduğu dair net bir kanıt bulunmadığını da eklemiştir. Bkz. Kaymaz, *a.g.e.*, s. 483

⁴¹ Şimşir, *a.g.e.*, s. 125-133.

⁴² Kaymaz, *a.g.e.*, s. 485.

⁴³ Öke, *a.g.e.*, s. 215.

Fakat Londra'nın gözünden kaçan önemli bir husus vardır. Ayaklanma ve sonrasında Bağdat'taki İngiliz yöneticilerinin, özellikle Dobbs'un, konu ile ilgili hiçbir gözlemine ve değerlendirmelerine ya da yorumuna rastlanamaması ilginçtir. Şeyh Sait Ayaklanması ile ilgili İngiliz yazışmalarının neredeyse tamamı, İstanbul'daki İngiliz temsilcileri ve Londra arasında yapılmıştır. Oysa İstanbul'u ilgilendirdiği gibi, Musul meselesinin çözümü için uğraşan inceleme komisyonunun çalışmalar yaptığı sırada, Doğu Anadolu'daki bir Kürt ayaklanması en az İstanbul kadar Bağdat için de önemlidir. Daha önceki raporlarında örgütlü bir Kürt bağımsızlık hareketi bulunduğunu Londra'ya duyuran, örgütün yapısı, üyeleri ve eylemleri ile ilgili istihbarat raporu hazırlayan, *Âzâdi* ile casuslar aracılığı ile bağlantı içinde olan, Nesturi ayaklanması sırasında, Irak'taki İngiliz makamlarına sığınan Türk ordusunda görevli Kürt kökenli *Âzâdi* üyesi subayları sorgulayan, *Âzâdi*'den yararlanılması durumunda Erzurum ve Bitlis'i kapsayacak bir ayaklanma çıkarılabileceği düşüncesini ortaya ilk koyan Dobbs'dur. Araştırmacı yazar İhsan Şerif Kaymaz'a göre; göreve geldiği ilk günden beri Kürtler ile ilgili çok çeşitli eylemlerde bulunan, zaman zaman Londra'yı bile tedirgin eden saldırgan bir tutum izleyen Dobbs'un *Âzâdi* ile olan ilişkileri dikkate alındığında, ayaklanmanın böyle kritik bir dönemde çıkmış olmasının tesadüf olmaması gerekir. Kaymaz'a göre, İngiltere'nin ayaklanmayı kışkırttığına kanıt olacak bir belge bulunmamasına şaşırılmamak gerekir. Ayaklanmayı kışkırtabilecek konumda olabilecek kişilerin bu dönemde derin sessizliğe bürünmüş olmaları şaşırtıcıdır. Kaymaz; Dobbs'un büyük olasılıkla, Londra'nın ya da en azından bağlı bulunduğu Sömürgeler Bakanlığı'nın bilgisi ve inisiyatifi dahilinde, *Âzâdi* içindeki bağlantılarını kullanarak, ayaklanmayı kışkırtmış, fakat maddi yardımdan kaçınmış olabileceği ihtimali üzerine durmaktadır⁴⁴.

Ayaklanma karakter bakımından, ulusal-ayrılıkçı güdüler ve dinsel feodal güdüler ile harekete geçtiği açıktır. Bazı Kürt milliyetçisi yazarlar, ayaklanmayı karakter bakımından ulusal-ayrılıkçı boyutunu ön plana çıkarmak isterken, dinsel boyutunu geri plana bırakmaktadır. Ulusallığın dinsellikle maskelendiğinin savunmaktadır. Bazı araştırmacılar ise, cumhuriyet inkılapları ile beraber, feodal özelliklerini yitireceği korkusu içerisinde Şeyhlerin ve ağaların ön ayak olduğu şeklindedir. Son olarak ayaklanmayı, dinsel bir gericilik ve karşı devrim hareketi olarak görenler vardır. Türk hükümeti ve sol çevre tarafından ağırlıklı olarak kabul gören bu fikir, bazı bilim çevreleri tarafından da kullanılmaktadır. Ayaklanmanın Kürtçü-ayrılıkçı yönünü görmezden gelerek, Türkiye'nin üniter yapısına zarar vermemek,

⁴⁴ Kaymaz, *a.g.e.*, s. 486.

“Kürt Milliyetçiliğini” dillendirmemek ve bunu bütün Kürtlere mal etmemek adına resmi tarihimizde de yer alır.

Sonuç itibariyle; aslında zayıf bir katılımıla gerçekleşen başarısız bir eylem olmasına karşın, bu denli fazla ses getirmesi, herkesin kendi adına farklı amaçlara ile ondan yararlanmak istemesi ile ilgilidir. Çok partili hayata ilk geçiş denemesinde etkili bir çıkış yapan *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*’nın susturulması adına hükümet tarafından ayaklanma kullanılmış olabilir. Türk Hükümeti, iç muhalefeti susturmak ve devrimlerin gerçekleşmesi için gerekli olan siyasal ve hukuksal altyapıyı hazırlamak amacıyla, ayaklanmanın konumunu abarttığı söylenebilir. Öte yandan İngiliz Hükümeti ise, Musul sorununa yönelik, Milletler Cemiyeti’nden herhangi bir kazaya maruz kalmamak adına kullanmış, kışkırtmış ya da izlemiş olabilir. Sonuçta her iki taraf Şeyh Sait Ayaklanması’nı kendi çıkarları doğrultusunda, hedefledikleri en yüksek yararı elde etmeye çalışmışlardır, kısmen iki tarafta bu amaçlarına ulaşmıştır.